

11. Shabuldo, F. M., Vortman, D. Ya. (2010). Olelko Volodymyrovych [*Olelko V.*]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka, T. 7: МІ–О.

УДК 93/94(477)

ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ У ПАМ'ЯТТЄВОМУ ДИСКУРСІ

Теміров Богдан

Метою дослідження є аналіз відображення постаті С. Бандери в історичній пам'яті. В його основу покладені загальнонаукові та спеціальні історичні (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-біографічний) методи. Особистість провідника ОУН(б) розглянута на тлі дефініції «історична пам'ять».

Показано, що поряд із критичним ставленням до особистості лідера українських націоналістів в Україні вона досить широко меморіалізується. Водночас географія місць шанування постаті С. Бандери доволі нерівномірна, переважає більшість їх розташована у західних областях України.

Досліджено науковий вимір пам'яті. Радянська концепція трактувала український націоналізм як «найбільшого ворога українського народу», мало місце не лише таверування С. Бандери як небажаної персони, але й її забуття. У сучасному науковому середовищі в цілому склався його узагальнений образ. Судження щодо діяльності С. Бандери коливаються від згероїзованих до поміркованих, але більшість дослідників сходяться в думці про його відданість українській національній справі.

Неоднозначні оцінки постаті С. Бандери представлені у мемуарній літературі. Особи з його близького оточення відзначають патріотизм, відданість справі, організаційний хист, вихованість та інтелігентність. Опоненти апелюють до рис, які характеризували С. Бандеру як занадто амбітного, не здатного на демократичні методи діяльності. З огляду на контрверсійність постать С. Бандери цілком обросла міфами. Політичний міф про нього укладається у поняття «бандерофобія», яке застосовується для позначення потенційної загрози найближчим сусідам від виявів самобутніх рис українського народу. Наголошено, що незважаючи на палкі дискусії, постать С. Бандери міцно увійшла в історичну пам'ять українців.

Ключові слова: історична пам'ять, Степан Бандера, місця пам'яті, науковий вимір, мемуари, міфи.

Історія боротьби за українську незалежність багата на визначні події. Результат визначала не лише епоха, а й люди, котрі їх скеровували. До таких відноситься Степан Бандера. В'язень німецьких таборів і жертва НКВС, він присвятив не один десяток років боротьбі за українську державність. На його честь називають вулиці, встановлюють монументи, нагороджують посмертно званням «Герой України». В Україні сформовано потужний пласт історичної пам'яті про лідера ОУН(б). З'ясування пам'яттєвого виміру Степана Бандери є важливим з точки зору дискусій, котрі циркулюють в українському громадянському та науковому середовищі.

На сьогоднішній день підготовлено чимало досліджень, присвячених постаті С. Бандери. Вони стосуються певних етапів біографії політичного діяча, де висвітлене його особисте життя паралельно з політичною діяльністю. Безпосередньо цій постаті в пам'яттєвому контексті фрагментарно присвячені праці Г. Касьянова, С. Кульчицького, В. Трофимовича, В. Футали [7; 12; 24; 25]. У дослідженнях цих авторів опосередковано висвітлені аспекти сучасних колективних уявлень про провідника ОУН(б). Незважаючи на дослідницький резонанс, наразі не створені конкретні праці, сфокусовані на пам'яттєвому контексті постаті С. Бандери. Водночас сучасний інтелектуальний простір потребує систематизації та узагальнення різномірної інформації щодо діяльності одного з найрезонансніших українських діячів ХХ ст. Тому метою даного дослідження є аналіз виявів історичної пам'яті щодо особистості С. Бандери. Вивченню проблеми сприятимуть писемні (історіографічні джерела, мемуари, періодичні видання) та речові (пам'ятники, музейні експонати) джерела.

Історична пам'ять – багатовимірне соціокультурне явище. Виразним її об'єктом в українському вимірі виступає Степан Бандера. Враховуючи надзвичайну контрверсійність цієї постаті, не дивно, що довкола неї точиться чимало дискусій. Головна базується на сучасному сприйнятті його політичної діяльності. А воно обертається навколо двох діаметрально протилежних характеристик: герой чи зрадник.

Історична пам'ять знаходить своє відображення, передусім, у громадських практиках і нормах. Коменорація (спорудження музеїв, встановлення свят, установка пам'ятників) є найважливішим елементом державної політики та інструментом розбудови нації. В Україні С. Бандері встановлено 42 пам'ятники. Вони розташовані у п'яти областях – Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій, Рівненській. Найбільша кількість пам'ятників – 19 – представлена у Львівській області, у Тернопільській наявні 11 меморіальних об'єктів, в Івано-Франківській області розташовано 9 пам'ятників, у Рівненській – 2, у Хмельницькій – один [2]. В обласних центрах розташовано 4 пам'ятники, у селах – 13, решта встановлені у невеликих містах. Із 42 пам'ятників лише два були створені на кошти приватних осіб. Пам'ятник С. Бандері у місті Кременець (Тернопільська область) був побудований на кошти Володимира Чуба, підприємця, який

подбав про матеріальні та організаційні питання. Монумент у місті Бучач також зведений на кошти приватних підприємців.

В Україні, як і в інших державах, склалася багаторічна традиція називати вулиці, проспекти, провулки іменами відомих історичних постатей. На даний момент в Україні є вулиці імені Степана Бандери в одинадцяти областях, провулки – у трьох, проспекти – у двох областях. Вулиці імені С. Бандери наявні у 67 населених пунктах. Найбільше їх у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Житомирській областях. За межами України вулиця імені Степана Бандери є в Лос-Анджелесі (США), певний час така ж вулиця знаходилась у м. Грозний (Російська Федерація).

Ще одним традиційним способом увічнення визначної особи є створення музеїв. У світі діють шість музеїв Степана Бандери, п'ять з яких функціонують в Україні – у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях, один створено у Лондоні. Найбільший музейний об'єкт – Історико-меморіальний музей Степана Бандери – функціонує в с. Старий Угринів Калуського району Івано-Франківської області. Історія його відкриття яскраво ілюструє діапазон пристрастей навколо одного лише імені цього українського діяча. 15 жовтня 1989 р. в Старому Угринові було встановлено березовий хрест і проведено велелюдне віче. З ініціативи СНУМу був закладений пам'ятний камінь на родинному обійсті у День Героїв, в останню неділю травня 1990 р. 14 жовтня того ж року тут постав перший в Україні пам'ятник С. Бандері. Але 30 грудня на цьому місці пролунав потужний вибух, який зруйнував монумент. 30 червня 1991 р. з нагоди 50-ліття проголошення Акту відновлення Української держави в рідному селі С.Бандери відбулося відкриття нового пам'ятника, який за 10 днів було знищено. 17 серпня 1992 р. було урочисто відкрито третій, цього разу бронзовий, пам'ятник провіднику ОУН. Того ж року в уцілілій частині родинного помешкання розпочав свою діяльність музей С. Бандери. Відкриття експозиції у новітньому музейному приміщенні відбулося 30 грудня 2000 р. [5]. Отже, знадобилося 11 років для започаткування повноцінного музею одного з лідерів національно-визвольних змагань в українських землях. Ці події повною мірою відображають напруженість суспільно-політичної ситуації довкола уявлень про українського діяча.

Серед форматів історичної пам'яті важливе місце посідає історична наука, що прагне достовірного уявлення про минуле. Протягом другої половини ХХ ст. спостерігаємо кілька світоглядних розворотів щодо вивчення діяльності С. Бандери. У середовищі радянських істориків другої половини ХХ ст. виникло пропагандистське кліше «українсько-німецькі націоналісти». Прибічники української незалежності проголошувалися «колабораціоністами», «зрадниками», «запроданцями» і «найманцями» імперіалізму. Лейтмотивом публікацій радянських авторів стали тези про колаборацію українських націоналістів з нацистами, звинувачення у тероризмі та злочинах проти людяності [3; 4]. Самостійницький рух подавався як інспірований

звоні, тлумачився як політичний і кримінальний бандитизм, що був далекий від інтересів населення і не мав міцної соціальної бази [6, с. 123]. У радянській політиці пам'яті активно працювала формула: забуття – кращий спосіб покарання. Погляд на С. Бандеру в радянській науковій традиції був дуже опосередкованим, адже саме його ім'я практично не згадувалося взагалі, мусіювалася лише категорія «українські буржуазні націоналісти».

Завершення активної фази боротьби ОУН і УПА та перенесення центру націоналістичної діяльності за межі України сприяли активізації вивчення історії ОУН в еміграції. Оскільки більшість еміграційних дослідників були різною мірою причетні до організації, то їхні праці мали переважно апологетичний характер. Значна частина їх міститься в ґрунтовних збірках статей з історії ОУН, серед яких, зокрема, колективна праця «Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН». Окремо слід відзначити ґрунтовніші праці керівників націоналістичного руху В. Мартинця та Л. Ребета. У монографії «Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н.», виданій у 1949 р., В. Мартинець показав передумови та обставини створення ОУН [14]. Головною ідеєю іншого дослідження цього автора «Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму», що була підготовлена у 1954 р., є протиставлення ідейно-політичної платформи ОУН ідеям Д. Донцова. У виданій у Мюнхені в 1964 р. праці «Світла і тіні ОУН» Л. Ребет засудив політичну і стратегічну лінію свого попередника на посаді Крайового провідника [20]. Найґрунтовнішою роботою такого типу є студія П. Мірчука «Нарис історії Організації Українських Націоналістів», яка стала єдиним комплексним дослідженням українськими еміграційними істориками ОУН міжвоєнного періоду [16]. Ця монографія надзвичайно насичена фактами, але не вичерпує проблеми.

Незважаючи на істотний внесок інтелектуалів з української діаспори, мусимо погодитися з твердженням В. Сергійчука, що цей доробок не може повністю задовольнити науковців. За його словами, написані «по гарячих слідах, ці праці, звичайно, позначені відчутною пропагандистською декларативністю і односторонністю» [22, 4]. При цьому слід узяти до уваги, що автори з діаспори були обмежені в історичних джерелах, оскільки не мали можливості опрацьовувати архівні матеріали з радянських архівосховищ. В результаті до початку 1990-х рр. вивчення постаті С. Бандери залишалось далеким від наукової об'єктивності.

Із здобуттям Україною державної незалежності історія визвольного руху в Україні стала однією з найбільш популярних серед науковців і публіцистів. Значний попит з боку читацької аудиторії, зняття значної частини перешкод у доступі до архівних документів зумовили цілу зливу публікацій. На концептуальне осмислення діяльності українських націоналістів у воєнний період спрямовувалися публікації М. Коваля, С. Кульчицького [10; 12]. Ці та інші фахівці займали україно-центричну, водночас помірковану позицію у питанні історичної оцінки діяльності українського національно-визвольного

руху воєнної пори. О. Лисенко, В. Гриневиц у статті, присвяченій українському самостійницькому руху, аналізуючи перебіг подій, пов'язаних із спробами державотворчої діяльності у роки окупації, дійшли висновку, що він програв боротьбу фізично, але не історично [13, 333]. М. Коваль у розлогіій статті «Друга світова війна та історична пам'ять» зачепив проблему визначення місця ОУН в Другій світовій війні на теренах України. Долучившись до загальної полеміки, що спалахнула півстоліття тому щодо ролі ОУН у Другій світовій війні та взаємин її провідників з нацистами, він висловився достатньо критично, зауваживши, що ОУНівські керманічі ніби не помічали, що Третій Райх, включивши Україну до великонімецького простору, зняв з порядку денного питання української державності. Як наслідок, на його думку, ОУНівці не змогли досягти жодної поставленої мети, а їхнє протистояння з радянськими силовими структурами обернулося трагедією для пересічних жителів західноукраїнських земель [9, 3–19].

Нового імпульсу науковим пошукам з історії українського Руху Опору надало оприлюднення у 2005 р. результатів роботи створеної у 1997 р. групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА [17]. У «Фаховому висновку робочої групи істориків», зокрема, показано, що уява про С. Бандеру як авторитарного діяча цілком пов'язана з поширенням ним власної ідеї в середовищі ОУН. Для довершення такого його образу окремі публіцисти з числа прихильників ОУН(м) однозначно стверджують про несприйняття ним демократичних цінностей у масштабах Організації, а тим паче, держави. Зрозуміло, як кожен керівник, С. Бандера прагнув домінування власної політичної сили, проте ніколи не перетворював це на головну мету. Сформульований ним принцип «нашою перемогою є перемога наших ідей» реалізовувався на практиці – утворений у червні 1941 р. уряд (Українське державне правління) складався з керівників різних політичних сил [17].

Останнім часом навколо постаті С. Бандери почали виникати розвінчувальні факти з його біографії. Такі сенсації стали доступними завдяки розширенню джерельної бази та проблематики досліджень. Професор Гарвардського університету Сергій Плохій у 2017 р. опублікував книгу «Убивство у Мюнхені. По червоному сліду» [19]. Праця подає авторську версію вбивства С. Бандери у жовтні 1959 р. Дослідник стверджує, що С. Бандера був заздалегідь попереджений про замах. Йому пропонували поїхати з Мюнхена, але Бандера відмовився. За версією С. Плохія, в оточенні очільника ОУН(б) був подвійний агент, котрий працював на КДБ та ОУН одночасно.

Отже, за майже три останні десятиліття сформувався потужний шар дослідницької літератури, проте переважно вона стосувалася різних аспектів історії ОУН та УПА загалом. В цілому на сьогодні сформований узагальнений образ С. Бандери, якому науковці дають доволі протирічливі характеристики. Сучасними українськими науковцями вивчений життєвий

шлях діяча, етапи його політичної активності, світоглядні орієнтири, мотиви його прихильності до співпраці з нацистською Німеччиною тощо. Оціночні судження щодо діяльності С. Бандери коливаються від згероїзованих до поміркованих, але більшість сучасних дослідників сходяться у поглядах щодо його відданості українській національній справі.

Мемуари – це втілена на папері історична пам'ять конкретних осіб. Щодо особи С. Бандери представники найближчого його оточення залишили потужний шар писемних спогадів. Авторами є однокласник Я. Рак, соратники по ОУН М. Климишин, П. Мірчук та інші, а також представники молодого покоління ОУНівців, що піднялося вже за межами України [20; 8; 15]. Як зауважує Л. Ребег, завдяки реалістичному погляду на справи С. Бандера тривалий час утримував лідерство в ОУН. На його думку, той мав чітке уявлення про міжнародну політичну ситуацію, яка склалася під час Другої світової війни. Йому добре було відомо про те, що в Європі не було системи противаг, а політична перевага була на боці Німеччини. Тому він був орієнтований саме на союз із нею. Спогади містять і критичні зауваження щодо діяльності С. Бандери. На думку Є. Стахів, ОУН(б) прагнула побудувати національну диктатуру і цим самим підкорити українській державі українську націю. Є. Стахів відзначив: «Бандера хотів повертати назад до тоталітаризму, що було погано для українського народу. Отже той, хто хоче зводити пам'ятник Бандері, той бажає повертатись до тоталітаризму». Є. Стахів був одним із тих, хто не розділяв генеральну лінію ОУН і по прошестю багатьох років [23, 129–130].

Загалом у мемуарній літературі представлені неоднозначні оцінки постаті С. Бандери. Особи з його близького оточення відзначали такі риси як патріотизм, відданість справі, організаційний хист, вихованість та інтелігентність. Опоненти, навпаки, апелюють до рис, які характеризували С. Бандеру як лідера тоталітарного типу, занадто амбітного, не здатного на демократичні методи діяльності.

Стосовно С. Бандери не лише існують прогалини у знанні, а вони обростають міфами. Більшість їх беруть коріння у радянській добі, а нині використовуються в антиукраїнській пропаганді, зокрема в контексті інформаційної війни Росії проти України, через що розвінчання його набуває особливого значення. Формувалися вони, передусім, у середовищі опонентів як С. Бандери, так і ОУН в цілому. Міфи щодо постаті С. Бандери зумовлені неповнотою знання, намаганням експлуатувати його образ для ідеологічної обробки колективної свідомості. Це той випадок, коли навмисне перекручування фактів не тільки формувало неправдиве знання про погляди, політичні орієнтири очільника визвольної боротьби, але й негативно впливало на професійну науку, допускаючи довільне поводження з минувшиною. Політичний міф про С. Бандеру укладається у поняття «бандерофобія», яке застосовується для позначення потенційної загрози найближчим сусідам, передусім полякам і росіянам, від виявів самобутніх рис українського

народу [1]. Сформувалася парадоксальна ситуація: на тлі загального неволоніння історичною інформацією вкорінився вкрай негативний образ «бандерівців» як уособлення найгірших рис українців. Насадження т. зв. бандерофобії переслідує мету створення негативного іміджу України.

Отже, історична пам'ять виступає вагомою складовою сучасної історичної науки, оскільки вона є відбитком усталених у конкретному суспільстві уявлень про минуле, що істотно впливає на його світоглядні позиції. В цілому постать Степана Бандери міцно увійшла в історичну пам'ять українців, а також наших сусідів. Вона репрезентується на різних її щабелях – від загальнодержавного до місцевого рівня, від наукового формату до аматорського. Попри всі дискусії в українському середовищі та за його межами ім'я Степана Бандери є символом українського національно-визвольного руху 1930–1950-х рр.

Abstract

The aim of the study is analyse the reflection of the figure of S. Bandera in historical memory. It bases on general scientific and special historical (problem-chronological, historical-comparative, historical-biographical) methods. The identity of the conductor of the OUN(b) considered in the background of the definition of «historical memory».

It is shown that along with the critical attitude to the personality of the leader of Ukrainian nationalists in Ukraine, it is widely used. At the same time, the geography of places of honouring the figure of S. Bandera is quite uneven, the vast majority of them are located in the western regions of Ukraine.

The scientific measurement of memory is investigated. The Soviet concept interpreted Ukrainian nationalism as «the greatest enemy of the Ukrainian people», there was not only the branding of S. Bandera as an undesirable person, but also its oblivion. In the modern scientific environment as a whole there was a generalized image of S. Bandera. Judgments concerning the activities of the Bandera range from thereon to moderate, but most researchers agree about his dedication to the Ukrainian national cause.

Ambiguous estimates of the figure of S. Bandera are presented in the memoir literature. Persons from his close circle note patriotism, dedication, organizational talent, good breeding and intelligence. Opponents appeal to the features that characterized S. Bandera as too ambitious, not capable of democratic methods of activity. Given controversy figure of Stepan Bandera is densely overgrown with myths. Political myth about him fit into the concept of «banderita», which is used to represent a potential threat to the immediate neighbours of the manifestations of the distinctive features of the Ukrainian people. It is noted that despite the heated discussions, the figure of S. Bandera firmly entered the historical memory of Ukrainians.

Key words: *historical memory, Stepan Bandera, places of memory, scientific dimension, memoirs literature, myth.*

Аннотація

Целью исследования является анализ отображения фигуры С. Бандеры в исторической памяти. В его основу положены общенаучные и специальные исторические (проблемно-хронологический, историко-сравнительный, историко-биографический) методы. Личность лидера ОУН (б) рассмотрена на фоне дефиниции «историческая память».

Показано, что наряду с критическим отношением к личности лидера украинских националистов в Украине она достаточно широко мемориализуется. В то же время география мест увековечивания фигуры С. Бандеры довольно неравномерная, подавляющее большинство их находится в западных областях Украины.

Исследовано научное измерение памяти. Советская концепция трактовала украинский национализм как «величайшего врага украинского народа». В случае С. Бандеры в СССР проводилась специальная политика памяти, которая заключалась не только в очернении нежелательной персоны, но и ее забвении. В современном научном сообществе в целом сложился обобщенный образ С. Бандеры, которому ученые дают достаточно противоречивые характеристики. Суждения о деятельности С. Бандеры колеблются от героизированных до умеренных, но большинство современных исследователей сходятся в мысли о его преданности украинскому национальному проекту.

Неоднозначные оценки личности С. Бандеры представлены в мемуарной литературе. Лица из его близкого окружения отмечают патриотизм, преданность делу, организационный талант, воспитанность и интеллигентность. Оппоненты апеллируют к чертам, которые характеризовали этого деятеля как слишком амбициозного, не способного на демократические методы деятельности. Личность С. Бандеры с учетом ее конroversийности плотно обросла мифами. Политический миф о нем заключается в понятие «бандерофобии», которое применяется для обозначения потенциальной угрозы ближайшим соседям от проявлений самобытных черт украинского народа. Отмечено, что несмотря на жаркие дискуссии, фигура С. Бандеры прочно вошла в историческую память украинцев.

Ключевые слова: историческая память, Степан Бандера, места памяти, научное измерение, мемуары, миф.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. В'ятрович В. М. Бандера: старі та нові міфи. URL : <http://mynule.com/articles/chotiri-mifi-pro-stepana-banderu>
2. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL : http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244910406.
3. Дмитрук К. Є. Приречені: Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів : Каменяр, 1981. 327 с.

4. Замлинський В. Тавровані презирством народу. Київ : Політвидав України, 1974. 96 с.
5. Історико-меморіальний музей Степана Бандери. URL : <https://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=2&m1prm=3>
6. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. URL : <http://ukrskr.com.ua/lvivska/lvivska-oblast-u-roki-velikoyi-vitchiznyanoi-viyini>
7. Касьянов Г. В. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН): Аналітичний огляд. Київ : Інститут історії України, 2003. 64 с.
8. Климишин М. В поході до волі. Торонто, 1975. 429 с.
9. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять. Київ : Інститут історії України, 1999. 75 с.
10. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ : Альтернативи, 1999. 336 с.
11. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / Заг. ред. Ю. Шаповала. Київ : ІПІЕНД, 2013. 600 с.
12. Кульчицький С. В. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2005. 495 с.
13. Лисенко О. Є., Гриневич В. А. Український самостійницький рух в роки німецько-радянської війни. 1941–1945 рр. *Україна і Росія в історичній ретроспективі. Радянський проект для України*. Т. 2. Київ : Наукова думка, 2004. С. 307–333.
14. Мартинець В. Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму. Вінніпег, 1954. 200 с.
15. Мірчук П. Зустрічі з Степаном Бандерою. Львів : Афіша, 2006. 496с.
16. Мірчук П. Нариси історії ОУН: В 2 т. Т. 1: 1920–1939 р. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. 540 с.
17. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ : Наукова думка, 2005. 53 с.
18. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. Київ : Інститут Історії НАН України, 2004. 598 с.
19. Плохій С. Убивство у Мюнхені. По червоному сліду. Київ : КСД, 2017. 512 с.
20. Посівнич Д. Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали. Тернопіль : Астон, 2008. 496 с.
21. Ребет Л. Світла і тіні ОУН. URL : https://spavedfront.io.ua/s97717/lev_rebet_quotsvitla_i_tini_ounquot
22. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ : Вид-во худ. Літ-ри «Дніпро», 1996. 496 с.
23. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя. Київ : «Рада», 1995. 318 с.

24. Трофимович В. Степан Бандера у спогадах та публіцистиці актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/apvvi/2009_17/trofym.pdf
25. Футала В. Постать Степана Бандери в історіографії та сучасній історичній пам'яті. *Український визвольний рух*. Зб. 20. Львів, 2015. С. 56–73.

References

1. Viatrovych, V. M. Bandera: stari ta novi mify [*Bandera: old and new myths*]. URL : <http://mynule.com/articles/chotiri-mifi-pro-stepana-banderu>
2. Derzhavnyi reistr nerukhomykh pamiatok Ukrainy [*State register of immovable monuments of Ukraine*]. URL : http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=244910406.
3. Dmytruk, K. Ye. (1981). Pryrecheni: Burzhuazno-natsionalistychni ta uniatski provokatory na posluhakh fashyzmu ta imperialistychnoi reaksii [*Condemned: Bourgeois-nationalist and uniate provocateurs on the services of fascism and imperialist reaction*]. Lviv : Kameniar, 327.
4. Zamlynskyi, V. Tavrovani prezyrstvom narodu [*Taken by the contempt of the people*]. Kyiv : Polityvydav Ukrainy, 1974. 96 s.
5. Istoryko-memorialnyi muzei Stepana Bandery [*Historical and Memorial Museum of Stepan Bandera*]. URL : <https://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=2&m1prm=3>
6. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR. Lvivska oblast [*History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Lviv region*]. URL : <http://ukrssr.com.ua/lvivska/lvivska-oblast-u-roki-velikoyi-vitchiznyanoyi-viyni>
7. Kasianov, H. V. (2003). Do pytannia pro ideolohiiu Orhanizatsii Ukrainykykh Natsionalistiv (OUN): Analitychnyi ohliad [*On the issue of the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN): An Analytical Review*]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy, 64.
8. Klymyshyn, M. (1975). V pokhodi do voli [*In the march to the will*]. Toronto, 429.
9. Koval, M. V. (1999). Druha svitova viina ta istorychna pamiat [*World War II and historical memory*]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy, 75.
10. Koval, M. V. (1999). Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianii viinakh (1939–1945 rr.) [*Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939–1945)*]. Kyiv : Alternatyvy, 336.
11. Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeiskyi ta ukraïnskyi dosvid [*Culture of historical memory: European and Ukrainian experience*] / Zah. red. Yu. Shapoval (2013). Kyiv : IPIEND, 600.
12. Kulchytskyi, S. V. (2005). Orhanizatsiia ukraïnskykh natsionalistiv i Ukraina povstanska armii: Istorychni narysy [*Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays*]. Kyiv : Naukova dumka, 495.
13. Lysenko, O. Ye., Hrynevych V. A. (2004). Ukraïnskyi samostiinytskyi rukh v roky nimetsko-radianskoi viiny. 1941–1945 rr. [*Ukrainian independence*

- movement during the German-Soviet war. 1941–1945].* Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi. Radianskyi proekt dlia Ukrainy. T. 2. Kyiv : Naukova dumka, 307–333.
14. Martynets, V. (1954). Ideolohiia orhanizovanoho y t. zv. volevoho natsionalizmu [*Ideology organized and so on. willful nationalism*]. Vinnipeg, 200.
  15. Mirchuk, P. (2006). Zustrichi z Stepanom Banderoiu [*Meetings with Stepan Bandera*]. Lviv : Afisha, 496.
  16. Mirchuk P. (2007). Narysy istorii OUN V 2 t. T. 1: 1920–1939 r. [*Essays on the history of the OUN*]. Kyiv : Ukrainska vydavnycha spilka, 540.
  17. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armiia: Fakhovyi vysnovok robochoi hrupy istorykiv pry Uriadovii komisii z vyvchennia diialnosti OUN i UPA (2005) [*Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Professional conclusion of the working group of historians at the Governmental Commission for the study of the activities of the OUN and the UPA*]. Kyiv : Naukova dumka, 53.
  18. Patryliak, I. (2004). Viiskova diialnist OUN(B) u 1940–1942 rokakh [*Military activities of the OUN (B) in 1940–1942*]. Kyiv : Instytut Istorii NAN Ukrainy, 598.
  19. Plokhii, S. (2017). Ubyvstvo u Miunkheni. Po chervonomu slidu [*Murder in Munich. On the red track*]. Kyiv : KSD, 512.
  20. Posivnych D. (2008). Zhyttia i diialnist Stepana Bandery: dokumenty i materialy [*Life and activity of Stepan Bandera: documents and materials*]. Ternopil : Aston, 496.
  21. Rebet, L. Svitla i tini OUN [*The light and shadow of the OUN*]. URL : https://spavedfront.io.ua/s97717/lev_rebet_quotsvitla_i_tini_ounquot
  22. Serhiichuk, V. (1996). OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy [*OUN-UPA during the war years. New documents and materials*]. Kyiv : Vyd-vo khud. Lit-ry «Dnipro», 496.
  23. Stakhiv, Ye. (1995). Kriz tiurny, pidpillia y kordony. Povist moho zhyttia [*Through prisons, undergrounds and borders. The Tale of My Life*]. Kyiv : «Rada», 318.
  24. Trofymovych, V. Stepan Bandera u spohadakh ta publitsystytsi aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii [*Stepan Bandera in memoirs and journalism urgent problems of national and world history*]. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/apvvi/2009_17/trofym.pdf
  25. Futala, V. (2015). Postat Stepana Bandery v istoriohrafii ta suchasnii istorychnii pamiaty [*The size of Stepan Bandera in historiography and modern historical memory*]. Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Zb. 20. Lviv, 56–73.